

BATI ORJİNLI TERİMLERİN ARAPÇAYA AKTARILMASI¹

Mustafâ Tâbir el-HAYÂDİRÂ / Çev. Ahmet BOSTANCI***

Terim (Mustalah) Kavramı:

“المصطلح” kelimesi “فسد” fiilinin zıt anlamlısı olan “صلح” kökünden gelir. “صلح” fiilinin türevleri Kur’ân-ı Kerîm’de, hadislerde ve çeşitli sözlüklerde yer alır. Ancak fiilin “اصطلاح” şeklindeki türevi Kur’ân-ı Kerîm’de yer almaz. Buna mukabil pek çok hadis-i şerifte geçer. Örneğin hadislerde “ثم يصطلح هذا ما اصطلاح عليه محمد بن عبد الله”، “فلما اصطلاحنا نحن وأهل مكة”، “الناس على رجل” ve “لقد اصطلاح أهل هذه البحيرة أن يتوجهوه” ifadeleri yer alır.²

Sözlüklerde ise bu kavramın kökü belirli bir mana ile sınırlandırılmaksızın verilir. “İstılah” kelimesini ele alan ilk sözlük Zebîdî’nin *Tâcu’l-arûs* adlı eseridir. Kelime burada şöyle geçmektedir: “*İstılah: Belirli bir grubun belli bir konuda uyuşmasıdır.*”³

İstılahın terim olarak tanımına gelince; Cürcânî’nin bu konuda pek çok tanım verdiğini görürüz. Bir tanımı şu şekildedir: “*Bir şeyin ilk anlamından soyutlanan bir isimle adlandırılmasına dayalı bir uyuşumdur.*” Bir diğer tanımı şudur:

¹ Mustafa Tâbir el-Hayâdirâ’nın, *Mecelletü Mecmai’l-lugati’l-Arabiyeti’l-Ürdüni*, 2005, sy. 69, s. 131-156’da yayınlanmış olan, “Mustalahâtuna’l-lugaviyye beyne’t-ta’ribi ve’t-tağrib” adlı makalesinin çevirisidir.

* Külliyyetü’l-muallimîn, Hâil/Suudi Arabistan.

** Yrd. Doç. Dr., Sakarya Ü. İlahiyat F., bostanci@sakarya.edu.tr

² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (neşr. el-Mektebü’l-İslâmi ve Dâru Sâdır), Beyrut ty, (sırasıyla): II, 133, IV, 49, IV, 325, V, 203.

³ Muhammed Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, (neşr. Dâru Libyâ li’n-neşr), Bingâzi ty, -ص-ج-ج maddesi.

“İstılah: Bir lafzın, aralarındaki ilgi sebebiyle sözlük anlamından soyutlanıp başka bir anlamda kullanılmasıdır. ‘Bir lafzın belirli bir anlam karşılığında kullanılması hususunda ittifak edilmesidir.’, ‘Maksadı açıklamak amacıyla bir lafzın sözlük anlamından alınıp bir başka manada kullanılmasıdır’ ve ‘Belirli gruplar arasında kullanılan muayyen bir lafızdır’ da denilmiştir.”⁴

Cürcânî’nin bu tanımları incelendiğinde bazılarının doğru ve geçerli olabilmesi için bazı ilkelerin gözetilmesine ihtiyaç duyulduğu görülür. Bunun için -her ne kadar konumuz bu bazı tariflerdeki zaaf noktalarından bahsetmek değilse de- şuna işaret etmemiz yeterlidir: Bir terimin oluşması için “bir topluluğun onun üzerinde uzlaşmış olması” şartını ileri sürmek tartışmaya açıktır. Zira terimlerin oluşması için illa da uzlaşma ve fikir birliği (icma’) şartı aranmaz. Zira bazen bir şahıs bir terim icat edip onu araştırmalarında ve eserlerinde kullanır, daha sonra da diğer kişiler onda bir değer görüp onu benimseyebilirler.

Böylece o terim üzerindeki uzlaşma terimin oluşumundan daha sonra gerçekleşmiş olur. Diğer yandan, Cürcânî’nin yer verdiği tanımlardan bazıları diğerlerinden daha çok kabule şayandır. Özellikle de lafzın, sözlük anlamından farklı yeni bir anlamda kullanılması ve eskiden kullanıldığı sözlük manası ile yeni kazandığı anlam arasında bir bağ bulunması şeklindeki tanımlar bu tarzdır.

Günümüzde ise, Mahmûd Hicâzî, Avrupadaki terimbilim uzmanlarının üzerinde ittifak ettikleri en iyi tarif biçiminde nitelendirerek şu tarifi vermektedir: *“Terimsel sözcük veya terimsel ifade: Anlamı veya daha doğru bir deyişle kullanımı oturmuş, anlam çerçevesi net olarak belirlenmiş tek/basit bir kavram veya bileşik ifadedir. Belirttiği anlam sınırlı olan özel bir ifadedir. Mümkün olduğunca açıktır. Diğer dillerde de karşılığı vardır. Daima belirli bir branşa özgü bir sistem dolayımında gelir. Açık ve net olması zorunluluğu böylelikle (anılan özellikler aracılığıyla) tebellür eder.”⁵*

Bu son tanıma dikkatli bir şekilde bakıldığında iki önemli nokta üzerinde yoğunlaştığı görülür. Birincisi; terimin açık olmasıdır. Zira tanımda terimin mümkün olduğu kadar açık olması istenmektedir. İkincisi de özel bir nizam çerçevesinde, belirli bir daldaki terimlerle beraber kullanılmasıdır. Ancak diğer dillerde karşılığı olması şartı belki de bu tanıma biraz zayıflatmaktadır.

⁴ el-Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, (neşr. Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye), Beyrut 1995, s. 28.

⁵ Mahmûd Fehmî Hicâzî, “İlmü'l-mustalah”, *Mecelletü Mecma'i'l-Kâbir*, 1986, sy. 59, s. 54.

Bu sebeple, bize göre uygun olan, bu tanımın diğer dillerde karşılığı olma şartı dışarıda bırakılarak alınması veya Mahmûd Fehmî Hicâzî'nin yer verdiği şu diğer tanımın kabul edilmesidir: *"İstılah/terim: Homojen (unsurları birbiriyle uyumlu) bir düzeneğe içerisinde tarif edilebilir bir isimdir. Böylelikle sınırları belirgin ve net bir adlandırma yapılmış olur. Bu da bir şeyin önce adlandırılması, ardından bir dizge içerisine yerleştirilmesi, bunun yanında bir düşünceyi veya kavramı bir kapalılığa yol açmadan tam olarak belirtmesidir"*⁶

Günümüzde Terimbilimin Durumu

Bilginler terimin önemi, konumu ve terimler oluşturulurken ve kullanılırken takip edilecek usullerin belirlenmesinin zorunlu olduğunun farkına varmışlar ve bunun sonucu olarak Sovyet bilim adamı Lotte ve Avusturyalı bilim adamı Wuster'in çabalarıyla terimbilim (ilmu'l-mustalah) adı verilebilecek bir bilim dalı ortaya çıkmıştır. Dünya Standardizasyon Örgütü'ne göre bu ilim dalının tanımı şu şekildedir: Sosyal işlevi itibarıyla, beşerî ihtisas alanlarına ait kavramlara isim vermek için yapılan alan çalışmasıdır.⁷ Ali Kâsım ise şu şekilde tanımlamaktadır: İlmî kavramlarla dilde onları ifade eden terimler arasındaki bağlantıyı araştıran bilim dalıdır.⁸ Bu bilim dalının temel görevi, kavramlar ve delaletleri konusunda hassas bir belirleme ile, kavram sistemlerini ve kavramları belirli bir bilgi alanına bağlayan irtibatları incelemek, kavramları ifade eden lafızlarda geniş çaplı standardizasyon ve kavramlara, geçerli dil ölçülerine sıkı bir şekilde bağlı kalarak, şekil ve içerik açısından uygun karşılıklar bulmaktır.⁹

Daha sonra terim bulma işini takip ve deruhte etmek ve işin nazariyesini ortaya koymak üzere pek çok merkez ve kuruluş oluşturulmuştur. Bunların en önde gelenlerinden birisi, UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü) ile Avusturya Terimbilim Enstitüsü arasındaki anlaşmayla kurulan Uluslararası Terimbilim Merkezi (Infoterm)dir.¹⁰

⁶ A.m., s. 55.

⁷ Ali Kâsım, "İlmü'l-mustalah beyne ilmi'l-mantık ve ilmi'l-luga", *Mecelletü'l-lisâni'l-Arabî*, sy. 30, 1998, s. 85.

⁸ Ali Kâsım, "en-Nazariyyetü'l-âmmé li-vad'l'l-mustalahât ve tevhidihâ ve tevkihâ", *Mecelletü'l-lisâni'l-Arabî*, sy. 18, 1980, s. 9.

⁹ Leylâ el-Mesûdî, "İlmü'l-mustalahât ve bunûku'l-mu'tayât", *Mecelletü'l-lisâni'l-Arabî*, sy. 28, 1987, s. 85.

¹⁰ Standart Terim Bilgileri Bankası, Fransız Dili Terimbilim Cemiyeti ve Fransız Standardizasyon Cemiyeti de bu müesseselerin öne çıkanlarından bazılarıdır.

Bu merkez (İnfoterm), terimbilimin, aşağıdaki hususlara eğilmeyi gaye edinen genel nazarı esaslarını tespate çalışmaktadır:

- Yapıları, özellikleri, sistemleri ve aralarındaki ilişkiler bakımından kavramlar
- Terimlerin unsurları, parçaları ve kısaltmaları
- Terimlerle onların belirttiği özel alanlar arasındaki dilsel ilişkiler
- Terimlerin birleştirilmesi ve standardizasyonu¹¹

Terimlerle ilgili bilgilerin ve dokümanların takibi de merkezin yürüttüğü işler arasındadır. Bu da dünyanın her tarafından terimlerle ilgili basılı dokümanların toplanması şeklinde olmaktadır. Bunlar (terimlerle alakalı) esaslar ve ölçülerle ilgili olabileceği gibi belirli alanlara özgü terimleri toplayan koleksiyonlar da olabilmektedir. Merkezin bir diğer görevi de yayınlanmış çalışmalar ve devam eden projeler hakkında bilgi vermektir.

Arap dünyasında terimbilime yakın zamana kadar önem verilmemiştir. Yapılan çalışmalar da bir grup bilginin ortaya koyduğu ve dergilerde yayınladıkları araştırmalar ile terim oluşturma metotlarında birlik sağlamayı amaçlayan sempozyumlar düzenlenmesi ile sınırlı kalmıştır. Bu sempozyumların en göze çarpanları, 1981 yılında Rabat'ta ve 1993 yılında Amman'da düzenlenmiş olanlardır. Ancak bu araştırmalarda ve sempozyumlarda ortaya konulan esaslar ve kurallar etkin bir uygulama imkanı bulamamıştır. Zira bunların uygulanması, bu esasların yerleştirilmesi ve kullanım alanına aktarılması işini takip edecek, uzmanları arasında kullanım istikrarı ve yaygınlık kazanmaları için, söz konusu esasların araştırma ve makalelerde hak ettikleri yeri almaları hususuna gerekli desteği verecek bir kuruluşun varlığına ihtiyaç duymaktadır.

Terimin Unsurları:

Terimbilimin durumu ve terim oluşturulurken takip edilen metotlar konusuna devam etmeden önce terimin unsurları üzerinde durmamız uygun olacaktır. Bu unsurların en barizleri şunlardır:

¹¹ Cevâd Husnî Semâine, "el-Hareketü'l-mu'cemiyye bi-mektebi tensîgi't-ta'rîf", *Mecelletü'l-lisâni'l-Arabî*, sy. 46, 1998, s. 41.

1. Kavram (mefhum, mana): Terimin ana unsurudur. Biz burada De Sousser'in yaptığı gibi onun maddi şeklinden bahsedecek değiliz. Zira bu başka bir konudur. "mefhum/kavram" terimine ve onun işaret ettiği manaya baktığımızda Felber'in onu şu şekilde tarif ettiğini görürüz. "Tek tek şeylerin akıldaki tasavvurudur. Bu tasavvur bazen tek bir şeye bazen de aralarında ortak bir özellik bulunan bir gruba ait olabilir."¹² Yine ona göre, "kavram/mefhum" genel terim nazariyesinin ana merkezini ve terimle ilgili her türlü çalışmanın başlangıç noktasını oluşturur.¹³ Kavramlar, okuyan ya da işitenin zihninde belirlenmesi ve anlaşılır kılınması gereken zihinsel objelerdir. Kavramların belirlenmesi ise iki¹⁴ şekilde gerçekleşir:

a) Kavramların bizzat kendilerinin belirlenmesi. Bu da unsurlarının, cüzlerinin ya da örneklerinin ifade edilmesi veyahut da diğer mefhumlarla bağlantısı kurulmaksızın tarif edilmesiyle olur.

b) Kavramların birbirleriyle ilişkileri bağlamında belirlenmesi. Bu belirlemede gerek bilgi oluşturma (bilgisel inşa) sırasında kavramların nasıl ifade edildikleri, gerekse onların dilsel biçimlerde varlık sahnesinde nasıl yer aldıkları da ortaya konur. Mesela, dildeki terkinin "bir anlam ifade etmek için bir araya getirilen kelimeler topluluğu" şeklinde tanımlanması ve dildeki anlamlarının bilinmesini sağlamak için, bu terkipteki kavramların bürünebilecekleri terim, cümle veya ifade gibi dilsel kalıplarla sıralanmasıdır. Tıpkı, fiilin, "belirli bir zamanla bağlantılı bir oluşu gösteren şeydir" ve mastarın, "belirli bir zamanla kayıtlı olmaksızın bir oluşa delalet eden şeydir" şeklinde tanımlanmasında olduğu gibi.¹⁵

Bu iş, terimler alanında çalışanların kavramlar, onları belirleyen kategoriler, özellikler, görevler ve bağlantılar konusunda tam bir bilinç içinde olmasını gerektirir. Zira her bir kavramın ait olduğu ve ona göre belirlendiği bir ortam vardır. Sacir'e göre; "Kavramlar, yan bağlantılar vasıtası ile oluşan ve başkalarının sahip olmadığı bir takım bağlantılar içerme özelliğine sahiptirler...Başka kavramlarla bağlantı kurulması yoluyla yeni kavramlar

¹² Helmut Felber, *Terminoloji Manual*, Paris 1999, s. 115

¹³ A.e., s. 102.

¹⁴ Müellif burada üç kelimesini kullanmakla birlikte iki şekle yer vermektedir. Bu sebeple biz üç kelimesinin hata sonucu kullanıldığı kanaatiyle tercümede iki kelimesini kullandık. (Çev.)

¹⁵ Bk. C. Sacir, (Çev. Cevâd Husnî Semâine), "Nazariyyetü'l-mefâhîm fî ilmi'l-mustalahât", *Mecelletü'l-lisâni'l-Arabî*, sy. 47, 1999, s. 188.

oluşması da mümkündür.”¹⁶ Yine, gerçek alemin konuları arasındaki ilişkiler çeşitli ve çoktur. Bir kavramın teşekkülünün önemli bir parçasını, “kavramların özellikleri arasındaki hususi bağlantıların, bunun yanında kavramların gerek kendi aralarında gerekse onlarla eşya arasındaki özel irtibat noktalarının seçimi oluşturabilir.”¹⁷ Zira kavramlar arasındaki ilişkiler muhtemel irtibatların alt gruplarını teşkil ederler. Bu durum, belirli konu alanlarına ayrılmış bulunan bilgi ortamlarında özellikle geçerlidir. Çünkü kavramlar ister bizatihi alt gruplara isterse başka gruplara ait olsunlar birbirleriyle irtibat halindedirler. Tıpkı bizzat belirli konu alanlarına ait kavramların belirttikleri konularla ya özel tabiatları ya da gerçek hayat bağlarıyla bağlantı içersinde olmaları gibi.¹⁸

Bundan dolayı, çeşitli kavramlar, araştırmacıların üzerinden ağır bir yük ve yorgunluğu atacak bununla birlikte onların yeni ve sonradan ortaya çıkan kavramlarla açık ve yerleşik kavramlar arasındaki bağlantıyı kurmalarını sağlayacak ve yeni kavramlara uygun yerler belirlenmelerini mümkün kılacak düzenlemelere ihtiyaç duyarlar. Kavram nazariyesi tam da bunu gerçekleştirmeye çalışır.

2. Lafız: Bununla, ilk defa ortaya konulur veya tercüme edilirken, sonradan ortaya çıkan kavramın delalet ettiği anlamı ifade etmesi için seçilen lafız kastedilmektedir. Burada şuna değinmemiz zorunludur ki, belirli bir kavrama işaret etmesi için lafzın (terimin) seçimi esnasında iki şeyin mutlaka gerçekleşmesi gerekir:

1) Terimin lafzî anlamının onun ilmî anlamıyla uyumsuzluk teşkil etmemesi. Bu durum, ilmî titizlik (dikka ilmiyye) olarak ifade edilir.

2) Terimin terim olarak ifade ettiği anlamla onun dildeki anlamının birbiriyle uyumsuz olmaması. Bu da dilsel titizlik (dikka lugaviyye) olarak ifade edilir. Bunun anlamı şudur: Terimin verilmek istenen ilmî kavramı ifade etmesi, ayrıca da hem yapı hem de anlam olarak dilin kurallarına uygun olması gerekir.¹⁹

¹⁶ A.m., s. 188.

¹⁷ A.m., s. 192.

¹⁸ A.m., s. 192-193.

¹⁹ Memdûh Hasâra, “İşkâliyyetü’-d-dikka fi’l-mustalahi’l-Arabî”, *Mecelletü’-ta’rib*, sy. 7, 1994, s. 41.

Öte yandan, bir kavramı ifade etmesi için seçtiğimiz lafzın o kavramın bütün özelliklerini kapsaması gerekmez. Hatta, lafızla onun ifade ettiği kavram arasındaki küçük bir bağlantıdan dolayı bir lafzın (terim olarak) seçilmesi de mümkündür. Eski ulemanın tek bir konuyu cüzlerine ayırdıklarını ve her bir cüz için uygun lafzı seçme konusundaki bakış açılarının farklı olabildiğini de görürüz. Fiilin taksimi buna örnektir. Fiilin mesela mâzi (geçmiş zaman), hâzır (şimdiki zaman) ve müstakbel (gelecek zaman) şeklinde taksim edilmek yerine, mâzî, muzârî ve emir olmak üzere üçe ayrıldığını görüyoruz. Bu terimleri koyan, birinci lafız (mâzî) için zaman yönünü dikkate alırken, ikinci kısımda (muzârî) bu yönü ihmal ederek irabı kabul noktasında isme olan benzerliği dikkate almıştır. Üçüncü de (emir) bu yönü de bırakmış ve kendisinden elde edilen anlamı itibara alan bir isimlendirme yaparak “emir fiili” demiştir.

Bununla beraber seçtiğimiz lafzın kalıcı olma gerekçelerine sahip olması ve her hangi bir yönden ifade etmek için tahsis edildiği kavram ile çelişmemesi gerekir. O lafzı kullanacak olanlarca kabul görmüş olması ve o terimin dahil olduğu alanda kullanılan diğer lafızların tabi olduğu genel çerçevenin dışına çıkmaması da şarttır.

Kolaylığı ve bir müessese veya kullanıldığı ilim dalında yeri olan birisi tarafından konulmuş olması lafza güç kazandıran hususlardandır. Lafzın tercihi başka faktörler de devrededir. Mesela lafzın kısalığı (icaz) bunlardandır. Bazen lafız başlangıçta terkip şeklinde olur. Sonra kısaltmaya ve değişime başlar ve sonunda tek bir kelimeye veya iki kelimedenden oluşan bir terkiye dönüşür. Bu tür uygulamaları Arapça’daki dil çalışmalarının başlangıç evrelerinde görürüz. Mesela Sibeveyh’te pek çok lafız (terim) terkip şeklindedir. Daha sonra bunlar kısaltmaya başlamış ve günümüzde gördüğümüz şekle dönüşmüştür.

3. Tanım (Had veya Tarif): *Kitâbu’l-Ayn*’da “had” din tanımını şu şekilde yer alır: “İki şeyi birbirinden ayıran şey aralarındaki “had”dir. Her bir şeyin bitimi onun haddidir...Hududullah, Allah’ın açıklamış olduğu ve aşılmasını emrettiği hususlardır.”²⁰ Sekkâki de şu şekilde tanımlar: “Had, bir şeyi cüzleri veya gerekleri (levâzım) ya da meydana geldiği unsurları ile câmi’ ve mâni’ bir şekilde tanımlamaktır. Câmi’ olması ile, eğer varsa kapsamına giren bütün fertleri kuşatmasını kastetmektedir. Mâni’ olması ile de, başka fertlerin onun kapsamına girmesine engel olmasını

²⁰ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, (neşr: Dâru’r-Reşîd), Irak 1981, (٢-٣-٤) maddesi.

kastediyoruz. Eğer o şey hayvan, insan veya at gibi gerçek bir varlık ise, tarif gerçek olana ait bir tarif olmuş olur. Eğer böyle değilse, mesela Anka kuşunda olduğu gibi, bu durumda tarif genel hatlarıyla onu belirten lafzı ayrıntılı ifade olmuş olur. Çoğunlukla ifadeyi değiştirir ve 'had, bir şeyi ona denk bir vasıfla nitelendirmekdir' deriz. Denk ifadesi ile, nitelendirilen şeye ait bir ferdî dışarıda bırakan bir eksikliğin ve başkalarını ona dahil eden bir fazlalığın olmamasını kastediyoruz.”²¹

Günümüzde, her ikisi de aynı şeyin iki farklı ismi olmasına rağmen “had” kelimesinin karşılığı olarak “tarif” ifadesinin kullanımı yaygınlaşmıştır. “Tarif” kelimesi için kitaplar, sözlükler ve ansiklopedilerde pek çok tanım yapılmıştır. Abdurrahman el-Bedevî onu şu şekilde tanımlar: “*Tarif (definition) -ki kadim mantık kitaplarında açıklayıcı söz (el-kavl eş-şârih) diye de isimlendirilir- bir kavrama ait ve onu başkalarından ayırt eden sıfatların toplamıdır. Buna göre tarif ile tarif edilen şey (eş-şey el-muarref) aynıdır. Çünkü biri kısa diğeri ayrıntılı olarak her ikisi de aynı şeyi ifade etmektedir.*”²²

Helmut Felber'e göre tarif, kendi alanında yer alan kavramlar içinde farklı bir bağlantıya sahip diğer kavramlar aracılığıyla her hangi bir kavramı nitelendiren ve kavramlar manzumesinde onun yerini belirleyen lafzî sığadır.²³

Terimsel (ıstılahî) tanımda bulunması gereken bazı unsurlar söz konusudur. Bunların en barizleri şunlardır: ²⁴

- 1) Terimin hangi bilgi alanına ait olduğunun belirlenmesi
- 2) Terimin onunla alakalı diğer terimlerle alakasının belirlenmesi
- 3) Terimin kavramsal olarak tarifi
- 4) Terimin belirlenmesi için genel anlamdan değil kavramdan hareket edilmesi yani her hangi bir terim oluşturmak için işe kavramın belirlenmesinden başlanması.

²¹ Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî, *Mifîâhu'l-ulûm*, (neşr. Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye), Beyrut 1983, s. 436.

²² Abdurrahmân el-Bedevî, *el-Mensûatu'l-felsefiyye*, (neşr. el-Müessesetü'l-Arabiyye), Beyrut ty., I, 423-424.

²³ Bk. Cevâd Semâine, “el-Mu'cemu'l-ilmî el-muhtas (el-menhec ve'l-mustalah)”, *Mecelletü Mecmai Dimeşk*, 2000, sy. 75, s. 979.

²⁴ A.m., s. 980.

Bundan anlaşılmalıdır ki, terimleri kullanırken ıstılahî tanım ile genel dilsel tanım arasında ayırım yapmak ve birincisini yani ıstılahî tanımı sahip olduğu incelik ve icaz özelliklerinden ötürü öne almak gerekir.

Tarif ortaya koyma usullerine gelince, eski alimlerimizin tarif için birden çok usul seçtiklerini görüyoruz. Bir şeyi tarif için ya kendisiyle ayırt edildiği özelliklerle nitelendirmişlerdir ki, failin, “*Kendisine fiilin isnad edildiği isimdir. Hükmü de merfu'luktur*”²⁵ şeklinde tanımlanması buna örnektir. Veyahut da unsurlarını, kısımlarını ve işlevini zikrederek tanımlamışlardır. İbn Akîl’in hurûf-u nâsıhayı (ismini nasb haberini ref eden harfler) “*Bunlar altı harftir: ‘أ، إن، لکن، لیت، لعل، أن، کأن، لکن، لیت، لعل’*” şeklinde tanımlaması buna örnek teşkil eder.

İbn Akîl daha sonra şöyle demektedir: “*Bu harfler “کان”nin tersi şekilde, isimlerini nasb haberlerini ref ederler.*”²⁶ Sibeveyh’in şu sözü de buna örnektir: “*Kelime, isim ve fiil ile bu ikisinin dışında bir mana ifade eden harften ibarettir.*”²⁷ Bazen terim örnekleme yoluyla da tarif edilebilmektedir: Sibeveyh’in “*İsim, adam, at ve duvar gibi kelimelerdir.*” şeklindeki isim tarifi buna misal teşkil eder.²⁸

Modern tarif usulleri de eskilerin benimsedikleri usullerin dışına çıkmaz hatta belki de eski usullerden derlenmiştir denebilir. Felber tarif konusunda sadece iki usule değinmektedir ki bunlar şunlardır:²⁹

1) Kavramın ifade ettiği anlamın ait olduğu alanı belirterek yapılan tarif. Bu tür bir tarif kavramın kendisine has bütün özelliklerle verilmesini içerir. Bu usûl Sibeveyh’in fiil tarifinde görülür. O fiili şöyle tarif eder: “*Füle gelince; iş/ oluş bildiren isimlerden seçilmiş ve geçmişte vuku bulan (mazî) ve henüz vuku bulmamış ama ilerde vuku bulacak olan (mużari), hali hazırda kesilmeden devam eden bir iş/ oluşu belirten bir kalıpla sunulmuş olan ifade örnekleridir.*”³⁰

2) Kavramın unsurlarını zikrederek yapılan tarif. Bu tür bir tarif, kavramın, unsurları ve kendilerinden oluştuğu alt dallarla (furu) birlikte

²⁵ Şerhu İbn Akîl, Tah. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, (neşr. Dârul’l-lugât), s. 262.

²⁶ A.e., s. 245-346.

²⁷ Sibeveyh, *el-Kitâb*, Tah. Abdusselâm Hârûn, (neşr. Mektebetü’l-Hâncî), Kahire 1988, s. 12.

²⁸ A.e., s. 12.

²⁹ Bk. *Terminoloji Manual*, s. 160-163.

³⁰ Sibeveyh, *el-Kitâb*, I, 12.

zikredilmesini içerir. Bu usûlü de Sibeveyh şu tarifinde kullanmıştır: “*Kelime, isim ve fül ile bu ikisi dışında bir mana ifade eden harften ibarettir.*”³¹

ARAPÇA'DA TERİM OLUŞTURMA USULLERİ

Bilginler ve araştırmacılar arasındaki iletişimin sağlanması için terimin ne kadar önemli olduğunun, belirli bir kavramı gösteren ve kullanıcılarının yapılan tarif sayesinde ne ifade ettiğinden haberdar olacakları kısa lafızlar konulmasının zaruri olduğunun açıklaması yukarıda geçmişti. Burada günümüzdeki duruma temas etmeden önce eskilerin Arapça bir terim oluştururken kullandıkları usullerden bahsedilmesi yerinde olacaktır.

A. ARAP KÜLTÜRÜNDE TERİMLERİN OLUŞTURULMASI

Terim oluşturmada eskilerin metotları oldukça fazladır. Belki de ilk başta tarif şeklinde sunmuşlar sonra tarif kısaltmaya başlamış ve sonunda da kavram için onu ifade eden kısa ve özlü bir lafızda karar kılınmıştır. Ancak bizim yoğunlaşacağımız husus bu değildir. Zira konumuz terimin sunuluş biçimi yani onun kısa ya da uzun oluşu, muhtasar bir lafız mı yoksa kavram mı yoksa tarif mi olduğu değildir. Biz sadece kavramları gösteren lafızları seçerken eskilerin takip ettikleri metotlara değinmek istiyoruz. Bunların başlıcaları şunlardır:

1) Nakil: “Mecaz” olarak isimlendirilmesi de mümkündür. Abdülkadir el-Cürcânî bu terimin ifade ettiği anlama şu şekilde işaret etmiştir: “*Mecaz: Vâdın kastettiği anlamı terk edip, aralarındaki bir alaka sebebiyle ve yeni bir vad’ söz konusu olmaksızın, gerçek manası dışında kullandığın kelimedir.*”³²

Bu metot, yeni kavramları ifade etmeye elverişli terimlerin seçiminde yaygınlaşmıştır. Bunu mesela İbn Cinnî'nin binâ (mebnilik), nahiv, fıkıh ve başka terimleri ortaya koyuşunda görürüz. Örneğin, İbn Cinnî, binâ (mebnilik) terimini şu şekilde verir: “*Kelimenin sonunun, bir âmilin tesiri söz konusu olmaksızın sükeûn veya tek bir hareke üzere sabit olmasıdır. Binalar yerlerinde sabit olup hareket etmediklerinden, mebni kelimelerin sonlarının değişmeyip sabit kalması durumu binâ (mebnilik) şeklinde isimlendirilmiştir. Halbuki çadır ve şemsîye*

³¹ A.e., I, 12.

³² Abdülkâhir el-Cürcânî, *Kitâbu esrârî'l-belâğa fî ilmi'l-beyân*, (neşr. Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye), Beyrut 1988- s. 304.

gibi diğer çok kullanılan menkul aletler böyle değildir. Buna göre, bina lafzı, koruyucu, gölgelendirici ve meskun olması bakımından, çamur, kerpiç ve kireçten yapılan yapılara benzetilmiş ve taşınabilir eşyadan ziyade taşınmaz nitelikteki yapı için kullanılmıştır."³³

2. İştikâk (Türetme): "İştikâk, mana, kök harfleri ve bu harflerin sıralanışı bakımından aralarında birliktelik bulunan lafızlardan birini - mecazen de olsa- diğerinden elde etmek/türetmektir. Burada fer (türetilen), aslın (kök) anlamına delalet eder. Çoğunlukla anlamda da bir ziyade söz konusudur ki, zaten aslı harfler dışında ya da aslı harflerin hareketlerinde hakikaten veya hükmen farklılık göstermelerinin sebebi de budur."³⁴ İştikâkın, Arapça'nın diğer dillerden ayrıldığı en bariz özelliklerinden biri olduğu bilinen bir husustur. Bu metodun Arapça lafızların ve terimlerin çoğunun seçiminde rol oynadığı açıktır. Terim oluşturulmasında kullanılmasının örneklerinden birisini ez-Zeccâci'nin "nahiv" teriminin yapısına işaretinde buluruz. O "Bu İlme Nahiv Denilmesinin Gerekçesi" adlı başlıkta şu bilgiyi verir: "*Ziyâd İbn Ebîbi, içerisinde Arapça'nın cümle yapıları yer alan bir kitap yazmış ve sonra oradakilere şöyle demiştir: Bu yöne (nabve) yönelin (yani bunu uygulayın)*".³⁵

Arapça'yla ilgili ilimlerin başka dillerden fazlaca etkilenmeyen kendine has bir yapıya sahip olduğu ve (o zamanlar) Arapların medeniyet noktasında zirveye ulaştığı dikkate alındığında görülür ki, (geçmişte) iktirad (başka dilden ödünç alma) ve naht³⁶ gibi nispeten daha az kullanılan metotların da yaygın olmasına rağmen, bu iki usûl (mecaz ve iştikâk) en fazla kullanılan usûller olmuştur.

Alimler bu iki metot çerçevesinde, ifade etmek istedikleri kavramları gösteren lafızların seçiminde pek çok yol izlemişlerdir. Bunların en önemlileri şunlardır:

³³ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, (neşr. Dâru's-suûni's-sekâfiyye), Bağdat 1990, s. 38-39.

³⁴ Hüseyin Vâlî, "Sebîlu'l-iştikâk beyne's-semâi ve'l-kiyâs", *Mecelletü Mecmai'l-Kahire*, 1935, sy. 2, s. 196.

³⁵ Ebu'l-Kâsım ez-Zeccâci, *el-İzâh fi ileli'n-nabv*, (neşr. Dâru'n-nefâis), Beyrut 1982, s. 89.

³⁶ Bir kelime türetme çeşidi olarak naht, bir kelime ya da cümleyi alıp, onun harflerinden o kelime ya da cümlenin taşıdığı anlamı ifade eden tek bir kelime oluşturma anlamına gelmektedir. Tanım ve naht hakkında geniş bilgi için bk. Yakup Civelek, "Arap Dilinde Naht", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2003, sy. 10., s. 97-118 (Çev.).

a) Tahsis: Bununla genel anlamlı bir lafzın belirli bir kavramı ifade etmek için tahsis edilmesi kastedilir. Bu kavramın bu lafzın dildeki asıl anlamı ile belirli bir irtibatı mevcuttur. Bu şekilde lafız, özel anlamı olan bir terim haline dönüşür. Pek çok terimde bu metot görülür. Mesela "teaccüb" terimi böyledir. "Teaccüb", alışık olunmadığı için, başa gelen şeyden dehşete düşmeyi ifade eder. Sonra bu lafız bir nahiv terimine dönüşmüştür ve insanın bir şeyden dolayı duyduğu dehşeti ifade etmede kullanılan bir uslûbu ifade etmektedir.

Ölünün arkasından ağlanmasını ve iyiliklerinin sayılmasını ifade eden "nüdbe" terimi de buna örnektir. İbn Sîde, *el-Muhassas*'ında, Ebû Zeyd'in "ندبت الميت أئدبه ندبا" ifadelerinin "ölüye ağladım/ağlıyorum" anlamına geldiği, nüdbenin de aynı kökten isim olduğu ifadesini nakleder.³⁷ Sonra "nüdbe" lafzı terime dönüşmüş ve belirli şartlarla ölüye nida edilmesi üslubunu ifade etmek üzere tahsis edilmiştir. Bu iki terim hakkında söylenenler, binâ (mebnilik), nekra, ma'rife, münâdâ, istiğase, bedel, izâfet, atf vb. başka terimler hakkında da geçerlidir.

b) İzâfet terkibi (isim tamlaması): Bu terkipte muzâf, muzâfun ileyle ilgili şeylerden biridir. "علامات الاسم = ismin alametleri" örneğinde olduğu gibi. Bu tamlamada "علامات", isme bitişen ve onu belirleyen hususlardan birisidir. "تتوين الاسم", "علامات الفعل", "علامة الحرف" vb. örneklerde de durum aynıdır. Veyahut da muzâfun ileyle, muzâfı belirleyen bir şey olur. "ضمير الغائب = gâib (üçüncü şahıs) zamiri" örneğinde olduğu gibi. Burada muzâfun ileyle olan "الغائب" kelimesi muzâf olan "ضمير" kelimesini belirgin hale getirmekte ve onu zamîr-i şan, muhâtab (ikinci şahıs) zamiri, mütekellim (birinci şahıs) zamiri gibi diğer zamir çeşitlerinden ayırmaktadır. "تتوين التكرير", "تتوين الترنم", "حروف العطف" vb. terimlerde de durum aynıdır.

c) Terimin lafzın yerine göre belirlenmesi: İsim cümlesinde müsnedü ileyle olan ismin yerine işaret eden "mübteda" teriminde olduğu gibi. Lâmu'l-ibtidâ (başlangıç lâmanı) vb. terimler de böyledir.

d) Terimin nahivde ifa ettiği göreve göre belirlenmesi: Mâ en-nâfiye (olumsuzluk mâsı) bunun örneğidir. Çünkü bu terim "mâ"nın, yer aldığı söz dizilişi içersinde ifade ettiği göreve işaret etmektedir. Yine, "همزة"

³⁷ İbn Sîde, *el-Muhassas*, (neşr. el-Mektebetü't-ticârî li't-tibâati ve'n-neşr), Beyrut ty., s. 141.

النقل = nakil hemzesi” terimi de fiilin önüne gelen ve onu lâzım fiil halinden müteaddî haline veya tek bir mef’ûl alan müteaddî fiil konumundan iki mef’ûl alan müteaddî fiil konumuna nakleden hemzeye işaret etmektedir. Aynı durum, “لام التوكيد = tekid lâmi”, “لا للجنس لا النافية = cinsini nefy için olan lâ”, “حروف = muzâri fiili nasb eden edatlar”, “أدوات نصب المضارع = tahsis harfleri”, “لام الجحود = inkar lâmi”, “فعلي المدح والذم = medih ve zem fiili” vb. pek çok terim için de geçerlidir.

e) Eklmeler: Bununla bir konuda ifa ettikleri görevler bakımından aralarında benzerlik bulunan unsurlardan birini temel alma ve diğerlerini de ona ekleme kastedilmektedir. “كان وأخواتها = kâne ve benzerleri”, “كاد = kâde ve benzerleri” ve “إن وأخواتها = inne ve benzerleri” örneklerinde olduğu gibi. Birinci örnekte “kâne” konu için temel olarak alınmış sonra ona benzeyen lafızlar kendisine eklenmiştir.

f) Lafzın vasıflandırılması: Bu da belli bir özelliği bünyelerinde bulduran sayılarla olur. “الأسماء الخمسة = beş isim” ve “الأفعال الخمسة = beş fiil” örneklerinde olduğu gibi.

g) İlhak: Bununla, aralarındaki bir benzerlik yönü dolayısıyla bir terimin bir diğerine ilhak edilmesi kastedilmektedir. Bu da bir terimin kıyasta esas kabul edilip, benzerinin herhangi bir hükümde ona hamledilmesi şeklinde olur. Sıfât-ı müşebbehe, fiil-i muzâri’ ve tesniyeye haml işlemlerinde olduğu gibi. Müberrid, cemi müzekker salimin tesniyeye hamlı konusunda şunları söylemektedir: “*İsmi, gerçek tesniyenin cemisi yaparsan ref halinde vâv ve nûn eklersin. Vâv ref alametidir. Nûn ise kelimenin tekil halinde yer alan hareke ve tenvidden bedeldir. Nasb ve cer halinde vâv yerine yâ bulunur. Bu cemide nasb ve cer halî, tesniyede olduğu gibi aynıdır. Çünkü bu cemi, gerçek tesniyenin cemisidir ve cemi müzekker salimdir.*”³⁸

h) Terimin ona ait bir vasıfla belirlenmesi: Bu da terimin başkalarından ayrıldığı bir özellik ile nitelendirilmesi şeklinde olur. “الإخبار = tam tawkid”, “التوكيد اللفظي = الفعل الناقص”, “الفعل المعتل”, “الإخبار الناقص”, “التام المعنوي” vb. örneklerde olduğu gibi.

1) Görev ve sîganın birleştirilmesi: Bu da terimin belirlenmesinde iki unsurun yani vezin ile o sîganın ifa ettiği vazifenin rol alması şeklinde olur. “أفعل التفضيل” (ism-i tafdil) terimi buna örnektir. Terimin birinci parçası, iki

³⁸ el-Müberrid, *el-Muktedab*, I, 5.

şey arasında üstünlük bildiren lafızların şekillendiği sığaya, ikinci kısım yani (التفضيل) ise bu sığanın ifade ettiği anlama işaret etmektedir.

Yukarıda yer verilenler, bir terim oluştururken az önce zikredilen metotlardan sadece birinin kullanılacağı anlamına gelmez. Aksine tek bir terimin oluşturulmasında birden fazla bakış açısı birlikte söz konusu olabilir. Yine terimin meydana getirilmesinde birden fazla metot kullanılmış olabilir. Belki de benzer sınıflara farklı şekillerde muamele edilmiş de olabilir. Bu durumu fark etmek için fiillerin taksimine bakmamız yeterlidir. Zira mâzî, muzârî' ve emir şeklinde ayrılmaları tek bir nizam çerçevesinde değildir. Mâzî zamana, muzârî' isme benzerliğe yani irabı kabule ve emir ise kullanımdan elde edilen manaya işaret eder. Böylece fiilin üç çeşidinden her birinin seçiminin diğerlerinden farklı bir metoda göre olduğunu görürüz.

B. GÜNÜMÜZDE TERİMLER

Günümüzde terimler çeşitli sebeplerden dolayı eski asırlarda olduğundan farklı bir duruma sahiptir. Bu sebeplerin en barizi, terimlerin oluşumunu gerektiren şartların değişmiş olması ve bu işin vaz etme ameliyesi olmaktan çıkıp, nazariye ortaya koyma ve araştırma, terimlerin tabi oldukları çerçevelerin çizilmesi ve lafız ile kavram arasındaki bağın belirlenmesi ameliyesine dönüşmüş olmasıdır. Arapça'yla ilgili ilimlerin karşı karşıya olduğu bir başka durum daha söz konusudur ki bunun tesiri bu geçen hususlardan daha az değildir. O da şudur: Arapça'daki modern ilimlerin büyük çoğunluğu dış kaynaklıdır. Arapça başkalarına veren değil başkalarının ürettiklerini alan bir dil haline gelmiştir. Bundan dolayı Arapça terimler oluşturulmasına yönelik pek çok problem meydana gelmiştir. Problem artık sadece terim meselesi olmaktan çıkıp bir medeniyet sorunu haline almış, dışarıdan gelen bu terim akımına karşı ne yapılması gerektiği konusunda herkes uygun gördüğü çözümü yüksek sesle ifade etmeye başlamıştır.

Yabancı Terimlerin Arapça'ya Aktarımı Konusunda Alimlerin Görüşleri:

Mesele hakkındaki pek çok görüş ileri sürülmüştür. 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında bu konuda araştırmalar ve makaleler kaleme alınmıştır. Şidyâk, Yazıcı, Kırımlı, Corci Zeydan ve Yakup Sarûf gibi pek çok alim kendi görüşünü destekleyen ve konumunu güçlendiren deliller ortaya koyma yoluna gitmişlerdir.

Yakup Sarûf, Arapça'da muradifi olmayan bazı kelimelerin tercüme edilmesine karşıdır. O Arapça'da yaygın olarak kullanılan yabancı bir kelimenin terk edilerek onun yerine, yapılan bazı değişikliklerden sonra bile yabancı kelimenin anlamını tam olarak ifade edememesi de ihtimal dahilinde olan eski garip bir kelime aranmasının faydasını sorgulamaktadır.³⁹ Sonra şu sonuca ulaşmaktadır: *"En iyisi her ilimdeki tercüme ve Arapçalaştırma işini o ilmi bilip uygulayanlara bırakmaktır. Dil, bünyesindeki isimlerle değil, sahip olduğu harfler ve çekimlerle kâimdir. Mesela kullanılan isim ve fiillerin yarısı Arapça olmasına rağmen Türkçe yine Türkçe'dir."*⁴⁰

Çeşitli ilim dallarındaki bilginlerin ve uygulayıcıların o ilim dallarıyla ilgili terimlerin seçiminde rolleri olması gerektiğini kabul etmekle birlikte, Yakup Sarûf'un görüşünün diğer kısmı, üzerinde durmayı gerektirmektedir. Zira isimlerin önemi, harflerin ve çekimlerin öneminden daha az değildir. Ayrıca da, onlardan ayrıldığı özellikler göz önünde bulundurulduğunda Arapça'nın diğer dillerle karşılaştırılma imkanı yoktur.

Corci Zeydan bu konuda daha da ileri gitmektedir. O eski lafızları ayak bağı (guyûd) olarak görmekte ve şöyle demektedir: *"Kalemlerimizi cabiliye bağlarından kurtarmamız, bedevilik zîndanından çıkarmamız gerekir. Aksi halde bu yeni ortamda varlığımızı sürdüremeyiz. On küsur asırdır bedevilerin konuştukları dil ile konuşmayanları küçük göremeyiz. Zira, ona şebirli elbisesini giydirmemiz durumu müstesna, göl ve çadır dili şebirler ve saraylar için uygun değildir."*⁴¹

Bu davetin bir çılgınlık içerdiği açıktır. Kadim veya modern oluşu bir dil için kusur teşkil etmez. Bu konuda, seçilen lafızların tahsis edildiği kavramları ne kadar yansıtabildiği dikkate alınır.

Geçen bu görüşlere karşılık, Enîs Selûm, dilde istediğimiz manaları yansıtacak lafızları türetmeye yetecek kapasite olduğu görüşündedir. Ona göre dil asrın taleplerini karşılamaya yetecek kadar genişlemeye elverişlidir. Eğer batılılar için seleflerinde var olmayan bir takım yeni isimleri koymaları ve tek bir kökten türetilmiş diller olmalarına ve kelimelerin de lafız ve mana bakımından yakın olmalarına rağmen, Yunanca ve Latince'den iktibas ettikleri kelimeleri kendi dillerinin gramer kuralları ile uyumlu formlara dönüştürmeleri caiz ise, bizim de aynı şeyi yapmamız ve o kelimeler için

³⁹ "Ârâu'l-a'zâ", *Mecelletü Mecma'i'l-İlmî el-Arabî*, Dımeşk 1922, c. 8, s. 251.

⁴⁰ Bir önceki kaynak.

⁴¹ Corci Zeydân, *el-Luğatu'l-Arabîyye Kâimun Hayyun*, (neşr. Dâru'l-hilâl), s. 139.

Arapça karşılıklar koymamız veya Arapça gramer kurallarına uygun kalıplara dönüştürmemiz niçin caiz olmasın? Üstelik bu diller ile Arapça arasında çok açık farklılıklar mevcuttur. Ayrıca, Arapça'da çok sayıda iştikâk (türetme) seçeneği mevcuttur ve çeşitli şekillerde genişletilmeye de müsaittir.⁴² Enis Selûm daha sonra da, şayet alimler Arapça'nın sırlarını açığa çıkarma konusunda gerekli gayretleri gösterirler ve kavramları ifade etmek için uygun lafızları seçmede eskilerin yolunu takip ederlerse Arapça'da görülen bazı eksikliklerin giderilebileceğini ifade eder.

Mârûn Gusn da bu konuya temas etmekte ve Arapça'nın bazı ekler kullanılarak geliştirilmesi çağrısında bulunarak şöyle demektedir: "*Arapça'ya anti, auto, metre ve grafe gibi çok gerekli bazı yabancı eklerin sokulmasına ne mani olabilir? Yine eğer Arapça köklerden alınma kısa ekler üretmek zor ise yabancı dillerden ekler almamızın manisi nedir?*"⁴³ O, Avrupalıların ve Ermenilerin, Yunanca ve Latince'den ekler alıp dillerine kattıkları ve böylece dillerinin en ince manaları ifade edebilir hale geldiği gibi, bizim de aynı şeyi yapmamız çağrısında bulunmaktadır.

Gusn'un ortaya koyduğu bu görüşün kabul edilmesi mümkün değildir. Zira bu görüş Arapça'nın temel kurallarına aykırıdır. Çünkü Arapça eklemeli değil türetmeli (bükmeli) bir dildir ve kendisine çeşitli kavramları ifade etmek için uygun lafızları sağlama imkanı tanıyan türetme kalıplarına sahiptir. Yine, Arapça'nın yabancı dillerdeki ön ve son eklerin verdiği manaları taşıyan sigalar üretmesi de mümkündür. Mesela (İngilizce'deki) "er" ekinin "ism-i fâil" sığasıyla, "ing" ekinin "masdar" ile ifade edilmesi...vb. imkan dahilindedir.

Arapça'nın, kendi bükümlü (çekimlenebilen) yapısına uygun bir lafız seçme imkanı tanımadığı durumlarda yabancı terimlere başvurmanın gerekli olduğunu savunanlar da vardır. Arif Ebû Şakrâ şöyle demektedir: "*Her hangi bir alete isim koymamız gerekip de koyacağımız kelimenin Arapça asıllı olmasını istediğimizde, eğer bu yeni Arapça kelime çekimlenebilen değilse ve yabancı dildeki haliyle daha fazla çekimlenebiliyorsa, o Arapça kelime yerine yabancı kelimenin alınması daha iyidir.*"⁴⁴ Ebû Şakrâ bu çağrıyla ortaya atmakla birlikte bir taraftan da yabancı kelimelere kapının ardına kadar açılmasından sakındığını görürüz. O bu

⁴² "Ârâun ve efkâr", *Mecelletü Mecmai'l-İlmî el-Arabî bi Dimeşk* c. 9, s. 284.

⁴³ Bir önceki kaynak, c. 12, s. 751.

⁴⁴ Arif Ebû Şakrâ, "et-Ta'rif ve'l-mutâvaa", *Mecelletü'l-âdâb*, 1956, sy. 1, s. 15.

konuda da şöyle der: “Ben yabancı kelimelerin dile rasgele sokulmasını savunmuyorum. Aksine bu konuda tutuculardan sayılırım. Ancak ben, Arapça kurallarına uyan ve dilin gereklerine göre çekimlenebilen kelimelere kapı açılması gerektiğini düşünüyorum.”⁴⁵

Abbas Hasan da Ebû Şakrâ’nınkine yakın bir görüşe sahiptir. O da çok ihtiyaç duyulan kelimelerin Arapçalaştırılmasına ancak mutlak olarak Arapçalaştırmadan kaçınılmasına, sadece özel isimler, bazı terimler, cins isimler vb. ile sınırlı kalınması çağrısında bulunmaktadır.⁴⁶

Abbas Hasan ayrıca, eskilerin yabancı ilimlerin Arapça’ya çevrilmesi çabaları ile Arapların günümüzde yüz yüze olduğu durum arasında bir karşılaştırma yapmaktadır. O, kendi hayatlarından farklı bir hayat hakkında ve maziye son derece zayıf bağlarla bağlı günümüz ilmî ortamı hakkında eski alimlerin görüşlerinin alınmasının hata, hatta tehlike olacağı görüşündedir. Ona göre; şayet eski alimler de bu kadar yoğun terimlere sahip bir medeniyetle karşılaşsalar, şüphesiz benimsedikleri değer yargıları ile kendilerini kuşatan hayatı uzlaştırmaya gayret ederlerdi.

Abbas Hasan, nihayetinde şu sonuca ulaşmaktadır: Yabancı kelimelerin tamamına veya çoğuna Arapça karşılıklar bulmak için zaman harcamak ve gayret sarf etmek, yorucu, yavaş ilerleyen ve dile geri kalmışlık yaftası vuracak bir metottur.⁴⁷

Abbas Hasan’ın görüşünde geniş bir ufuk seziniyoruz. Zira o, modern ilimlerin izlenmesine ve terimlerin dil çalışmalarının nihaî amacı yapılmaması hususuna işaret etmektedir. Terimlerin bulunması ve konulması, modern ilimlerin Arap kültürüne taşınması hedefini gerçekleştirmeye vesile olmaktan başka bir şey değildir. Bununla beraber bu görüşün mutlak olarak kabul edilmesi de mümkün değildir. Çünkü çare, dışardan gelen ilimlerin içerdiği terimlerin çok olduğu deliline bağlanıp kalmak değil, aksine gayretleri bu tür problemleri çözmek için yoğunlaştırmaktır. Problemin çok çeşitli boyutları vardır. Bunların en barizi de yabancı ilimlerin Arapça’ya nakli ve onunla kaynaşmasıdır. Ayrıca bu naklin de araştırmacıların dile giren yeni çalışmalara ulaşmasını sağlayacak bir suhûletle olması, bütün bunların dilin sistemine zarar vermeyecek bir surette gerçekleşmesi ve asırlar boyunca dilin

⁴⁵ Aynı kaynak, s. 16.

⁴⁶ Bk. Abbas Hasan, *el-Luğa ve’n-nabw beyne’l-kadîmi ve’l-hadîs*, (neşr. Dâru’l-meârif), s. 23 vd.

⁴⁷ Bk. A.e., s. 242.

kazandığı istikrarı da göz ardı etmemesi gerekir. Arapça'ya hizmet edecek ve onun doğasına ters düşmeyecek faaliyetleri gerçekleştirebilmek için bütün bu boyutların uzlaştırılması şarttır.

Bu geçen görüşlere mukabil, geleneğe dönmeye çağıran fikirler de görülür. Bu fikirlerin sahipleri, terimlerin geleneksel terimlerden alınmasını ve onlar üzerinde çalışılıp işlemler yapılarak, istifade edilebilecek seviyeye getirilmesi gerektiğini ifade etmekte ve yenilgi düşüncesine kapılmama ve Arapça'yı geri kalmışlığın sebebi olarak göstermeme çağrısında bulunmaktadırlar. Geleneğe dönmeye çağrıda bulunanların önde gelenleri arasında Muhammed Rıza eş-Şebîbî ve Subhî Sâlih vardır. Bu konuda Latîf Zeytûne ve Necât el-Mutavva' ve başkaları da onlara katılmaktadırlar.⁴⁸

Bunların yanı sıra dışardan gelen terimlerin iki türü arasında fark gözetilen bir diğer görüş daha mevcuttur. Buna göre; sadece kendisinden nakledilen dilde bulunan terimler tercüme edilip, iştikâk, mecaz veya naht usullerine göre uygun bir Arapça sığaya sokulurlar. Evrensel niteliğe sahip ve pek çok medenî dilde kullanılan terimlerin ise kendi lafızlarıyla Arapçalaştırılmasıyla yetinilir.⁴⁹ İbrahim Medkûr, bu konuda, Arapça'nın kendileriyle aynı grupta yer aldığı dillerden de istifade edilmesinin mümkün olduğu görüşündedir. O, Süryanice ve İbranice gibi Sâmi dillere de müracaat edilerek onlardan yeni anlamları ifade edecek lafızlar alınmasına çağrı yapar.⁵⁰ Ancak, Arapça'nın aynı grupta yer aldığı Sâmi dillerin en güçlüsü olduğu bu alanda araştırma yapanların dikkatinden kaçmamalıdır.

Dr. Semîr, bu konuda sayılan o dillerin Arapça'dan yardım aldıklarına deyinmekte ve şöyle demektedir: *"İbranice'de, bazı ilmi terimlerin batı dillerinden nakli esnasında Arapça'daki bazı üç harfli köklere başvurmakta, sonra bu köklere kendi dillerinden ön ya da son ekler ilave etmektedirler."*⁵¹

⁴⁸ Bk. "el-Mustalahu'l-lugavî el-Arabî mine'l-binâi ile't-tevhîd", *Mecelletü'l-lisâni'l-Arabî*, 1982, c. 1, s. 82-83.

⁴⁹ Ahmed Şefik el-Hatîb, "Menheciyyetü vad'i'l-mustalahâtü'l-ilmîyyetü'l-cedîde", *Mecelletü'l-lisâni'l-Arabî*, 1982, c. 1, s. 38.

⁵⁰ İbrahim Medkûr, "Medâ hakkî'l-ulemâi fi't-tasarruf fi'l-luga", *Mecelletü Mecmai'l-Kahire*, 1959, sy. 11, s. 147.

⁵¹ Semîr İstütiye, *el-Muşkilâtü'l-lugaviyye fi'l-vazâif ve'l-mustalah ve'l-işdivâciyye*, (neşr. Dâru Mekâni'-neşr), s. 111.

Kahire'deki Arap Dil Kurumu da bu tartışmalarda rol oynamıştır. Zira üyeleri arasında terimlerin tercümesi ve başka dillerden alınması konusunda tartışmalar meydan gelmiştir. Üyelerden bazıları evrensel nitelikteki yabancı terimlerin olduğu gibi alınması görüşüne sahiptir. Bu görüş taraftarları arasında Tâhâ Hüseyin ve Ahmed Lütfi es-Seyyid bulunmaktadır. İlmî terimleri tercüme eden Almanların yaptıklarının uygulanması çağrısında bulunan Ali Tevfik Şûse onlara karşı çıkmıştır. Antuan el-Cemîl ise ilmî ıstılahlardan cevhere delalet edenler ile sığata delalet edenler arasında ayırım yapılması gerektiği kanaatindedir. Zira Arapça sıfatlar bakımından zengindir. Bu yüzden ilmî terimlerden sıfatlara delalet edenlerin tercüme edilmesinde bir mahzur yoktur.⁵²

Durum ne olursa olsun, hatırlamamız gerekir ki, dil terimleri ile uğraşırken, dilin, kendi terimlerini diğer ilimlerde gerçekleşmesi beklenenden daha ileri derecede sağlayarak kendisine hizmet etmesini bekleriz. Diğer ilimler, terimleri dışarıdan gelen ilimlere hizmet etme ve onları geliştirme amacıyla dahil etmeye çalışırken dil çalışmaları temel olarak dilin kendisine hizmet eder. Buradan şu sonuca ulaşırız ki, ihtiyaç duyduğumuz terimlerin, dilin geri kalmasında amil olmaları değil dilin geliştirilmesine yardım etmesi gerekir. Hatta iş bunu da aşarak, ilimler için uygun terimleri bulmada dil bilginlerini diğer ilim ve sanat erbabına yardım etme konusunda sorumluluk almaya çağırmaya kadar varır.

Bu, hiçbir şekilde, bütün yabancı kelimeler için onların yerlerini tam olarak tutacak ve onların bütün ifade ettiklerini aynen ifade edecek karşılıklar bulacağımız anlamına gelmez. Zira hiçbir dilin diğer dillerden etkilenmeksizin ve onları etkilemeksizin tek başına yeterli olma imkanı yoktur. Yukarıda geçenlerden maksat, bir dilin diğer diller karşısında kendi yapısını muhafaza etmesi gerektiği ve bilginlerin karşılığını bulmakta zorlandıkları az sayıdaki kelimenin dilin genel yapısına etki etmeyeceğidir.

Günümüzde Terim Oluşturma Usulleri:

Günümüzde terim oluşturulması konusunda teoriler ortaya konulmuş olmasına rağmen, Arapça'daki terim oluşturma faaliyeti, problemin bir yönünü üstlenen bir grup bilgin tarafından sağlanan ferdî çabalarla sınırlı kalmıştır. Bu meyanda, tercüme edilmiş veya nakledilmiş çok sayıdaki terimi

⁵² Bk. *Mahâdıru'l-celesât fi'd-devreti'l-bâdiyete aşrete*, Kahire 1971, s. 44-46.

içeren pek çok sözlük veya araştırma ortaya çıkmıştır. Bu bilginlerin sarf ettiği değerli çabaların her biri kendi alanında kalmıştır. Gayretlerin birleştirilmesine ve bilginlerin altında faaliyet gösterecekleri bir çatıya ihtiyaç vardır. Aksi takdirde batıdaki bir bilginin ortaya koyduğundan doğudakinin haberi olmayabilmektedir. Bu yüzden de kişi, başkasının başlayıp ulaştığı noktadan devam etmek yerine yolculuğa baştan başlamaktadır.

Yukarıda belirtilenler ışığında görüyoruz ki, modern Arapça terimler hâlâ pek çok problemle karşı karşıyadır. Bu açıdan bu terimlerin durumu, Arapça'nın ve bütün Arapların bu asırda karşı karşıya olduğu pek çok çetin problemle aynıdır.

Burada günümüzde terim oluşturma usullerine, bunların karşılaştıkları zorluklara ve bu konudaki eksiklik ve kusurlara bir göz atacağız. Mecaz ve nakil gibi terim oluşturmada kullanılan eski usulleri bir tarafa bırakıp bu konuya el attığımızda, dışarıdan gelen terim seline karşı bir şeyler yapılması gerektiği çağrısını yüksek sesle seslendirenleri görürüz. Bazı bilginler, kavramı ifade etmeye uygun bir terim bulana kadar yabancı terimlerin olduğu gibi kalmasını teklif etmektedir. Bazıları yabancı terimlerdeki ön ve son ekleri karşılamak için metotlar önermektedir. Böylece, konuyla uğraşanlar, yabancı terimlere kolaylıkla Arapça karşılıklar bulabileceklerdir. Yabancı sîgaların alınması ve bu kalıplara konulması için Arapça köklerin seçilmesi, böylece yabancı kalıplara göre Arapça köklerden terimler türetilmesi metodunu önerenler de vardır. Burada modern metotlardan dört tanesi üzerinde duracağız ki bu metotlar şunlardır:

1) Yabancı terimlerin ana dillerinde olduğu şekliyle alınıp Arap harfleriyle yazılması. Bu şekil modern dil çalışmalarının başlangıç evresinde görülmüştür. Bunun sonucunda da, “کوجیتو دیکارت”⁵³ ve “سیرکومفلکس” terimleri gibi, Arapça'da kabulü zor terimler ortaya çıkmıştır. Bu tür bir işlem, zor da olsa zaman zaman “الأوسیلوغراف” ve “الکیموغراف” gibi cihaz isimlerinin ve “بروکلمان” ve “برجشتراسر” gibi bilgin isimlerinin kabulüne zemin hazırlamıştır. Ne var ki böyle bir uygulamanın bunların dışındaki ilmi ve dille ilgili terimlerde kabulü zordur.

2) Terimi oluşturan terkipteki bir cüzün tercüme edilip değerinin aynen alınması. Phonematic units teriminin karşılığı olarak “وحدات فونماتیة”,

⁵³ Ali Zeviyin, *Menbecü'l-bahsi'l-lugavî beyne't-türâsi ve ilmi'l-lugati'l-hadis*, (neşr. Dâru's-ş-uûni's-sekâfiyyeti'l-âmme, Bağdat 1986, s. 43.

phonological sentence teriminin karşılığı olarak “الجملة الفونولوجية” ve phonemec content teriminin karşılığı olarak “الفونيمي المحتوى” teriminin kullanılması gibi.⁵⁴

3) Yabancı sığa aynen kalmakla beraber kelimenin kökünün tercüme edilmesi. “صوتيم”, “صرفيم”, “صنيفيم” ve “دلالميم” örneklerinde olduğu gibi. Yusuf Gâzî bu metoda “طريقة التهجين = melezleme metodu” adını vermektedir. O şöyle demektedir: “Ferdinand de Saussure’in kitabındaki bazı terimlerin Arapçalaştırılmasında şahsî bir tercih olarak bu melezleme metoduna başvurduk... Mesela “صوت = ses” anlamındaki “phon” ve “eme” ekinden oluşan phoneme (sesbirim) terimini “صوتيم” ile, morpheme (biçimbirim) terimini “صرفيم”, semanteme terimini “دلالميم” ve vertueme terimini “فرضيم” şeklinde çevirdik.”⁵⁵

4) Yabancı terimlere Arapça karşılıklar seçmek ve yabancı terimi de yanına Arapça harflerle yazmak. Bazen de yabancı terim ana dilindeki harflerle yazılabilmektedir. Ali Abdülvâhid Vâfi’nin uygulaması bu şekildedir. O dilbilimin alt dallarından bahsederken şöyle demektedir: “Bunlar, دراسة الأصوات /phonétique/ الفونيتيك (ses araştırmaları), دراسة اللهجات العامية /dialektologie/ الديالكولوجيا (lehçe araştırmaları), علم النفس اللغوي /psychologie linguistique/ اللغوية (dil psikolojisi) ve دراسة اللغة من ناحية الدلالات /semantique/ السيمينتيك (delalet açısından dil araştırmaları)dir.”⁵⁶

Bu metotlara göz attığımızda görürüz ki, bunların çoğu Arapça terimin batılılaştırılmasından ibarettir ve Arapça’nın varlığı ve bağımsızlığının korunması anlayışıyla uyuşmaz. Bu tür yöntemler, Arap toplumunun günümüzde yaşadığı dışa bağımlılığın bir yönünü oluşturur. Diğer taraftan, bunlardan dördüncüsü Arapça’nın ruhuna en yakın olanıdır. Zira alternatif bir Arapça terimin bulunmasını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca bu metot kendi dil ve kimliğini inkar etmeksizin diğer medeniyetlerle iletişim kurmayı da içermektedir.

Terimlerin Arapça karşılık aranmaksızın yabancı dildeki formuyla alınması önerisi bunu benimseyenler için açık bir kusur teşkil eder. Zira onlar Arapça’nın terimlere karşılık sağlayamayacağı iddiasıyla kendilerini karşılık arama zahmetine sokmamaktadırlar.

⁵⁴ Bk. Ahmed Muhtâr Ömer, *Dirâsetü’l-savti’l-lugavî*, Kahire 1985, s. 368-369.

⁵⁵ Yusuf Gâzî, *Medhal ile’l-elsine*, Dımeşk 1985, s. 193.

⁵⁶ Ali Abdülvâhid Vâfi, *İlmu’l-luga*, (neşr. Dâru nehdati Mısır), Kahire, s. 59.

Terim oluşturmada Arapça ile yabancı dili bir arada kullanan (terimin bir kısmını Arapçalaştırıp diğerini yabancı dildeki haliyle Arap harfleriyle yazan) metot da yabancı terimlerin olduğu gibi alınmasını önerenden daha az tehlikeli değildir. Zira diğer yöntem gayretli kimseleri uzmanlar tarafından konulacak Arapça karşılıklar aramaya sevk edebilir. Bu metot ise dile öyle bir hasar verir ki kullanıcılar buna razı olurlar ve onun yerini alacak bir alternatif arama düşüncesinden dahi uzaklaşırlar.

Melezleme (tehcîn) bu metotlar arasında en tehlikeli olanıdır. Zira bu metot Arapça'nın gerçek imkanlarını göz ardı etmekte ve kullanıcıları aldatmaktadır. Bu düşünceyi destekleyen bir durum da şudur: Dünyadaki diller pek çok seste ortaktırlar. Ancak şıgalar ve şıgaların taşıdığı anlamlar bakımından farklıdırlar. Mesela İngilizce'nin kullandığı seslerin çoğunu Arapça da kullanır. O halde niçin Arapça şıga ve kalıpları –ki İbnu'l-Gatta' bunların 1200'e ulaştığını tespit etmiştir- bırakıp da yabancı şıgalar arıyoruz. Bu kadar çok sayıdaki Arapça şıga, istenilen manayı ifade etmekten aciz mi kaldı ki, dilimize zarar verecek yabancı şıgalar peşinde koşuyoruz?

Biz diğer medeniyetler ve onların ürettiği ilimlerle iletişim halinde olmayı arzu ederken Allah Te'ala'nın korunmasını bizzat üstlendiği kitabı için seçtiği ve kitabını korumak suretiyle onu da koruduğu dile de bigane kalmamamız gerekir. Arap dili mensupları en azından bu yüce görevi yerine getirmek için gayret göstermelidir.